

ROZHOVORY O MURÁNSKEJ PLANINE

Rozhovor s Jaroslavom Bodnárikom o Horehronskom speve

Jaroslav Bodnárík je iniciátorom projektu nominácie Horehronského viachlasného spevu na zápis do Reprezentatívneho zoznamu nemotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.

Horehronský spev nevznikol na pódiu ani v skúšobni. Zrodil sa v rodinách, v kuchyniach, na dvoroch, pri robote aj pri oslavách. Ako hovorí pán Bodnárík, tunajší ľudia majú obrovský hlasový potenciál, pretože spev je pre nich prirodzenou súčasťou života, nie naučenou zručnosťou.

V mnohých rodinách sa nespievalo len v rámci folklórnych súborov, ale najmä doma. Pri svadbách, krstinách, pohreboch, dožinkoch či obyčajných rodinných stretnutiach. Spev tu nebol vystúpením, ale spôsobom, ako byť spolu. Ľudia sa navzájom počúvali, hodnotili sa, opravovali, povzbudzovali. Bez nôt, bez dirigenta, len uchem, citom a skúsenosťou.

Historický vývoj týchto horských komunit vytvoril prostredie, kde má väčšina ľudí prirodzený hudobný sluch, silný hlas a schopnosť spievať vo viacerých hlasoch. Možno je to dedičstvo predkov, ktorí sem prichádzali z tvrdých životných podmienok.

Možno je to samotná krajina, hory, doliny, lesy a Kráľova hoľa, ktoré si vyžadovali hlas, aby sa niesol ďaleko. Spev tu musel byť silný, aby prekonal priestor.

Jedinečnosť horehronského spevu spočíva aj v jeho viacnásobnej hlasovej vrstvenosti. V niektorých obciach dokážu ženy spievať dokonca štvorhlasne, čo je v rámci tradičného folklóru mimoriadne vzácne. Nie je to výsledok školenia, ale dlhoročnej prirodzenej praxe. Každá žena pozná svoje miesto v hlase, vie, kedy vystúpiť, kedy ustúpiť a kedy spev podržať.

Horehronský spev je hlas krajiny, ktorá si pamätá. Je to pamäť generácií, uložená nie v knihách, ale v ľudských hlasivkách. A práve preto je taký silný, autentický a nezameniteľný.

Rozhovor s Jaroslavom Bodnárikom o histórii Muránskej planiny

Muránska planina a jej okolie neboli v minulosti len tichým horským územím. Po stáročia patrili k veľkému a významnému Muránskemu panstvu, ktoré zohrávalo dôležitú úlohu v hospodárskych a politických dejinách Uhorska. Ako pripomína pán Bodnárík, osudy tohto regiónu boli úzko späté s veľkými dejinnými zlomami a menami, ktoré presahovali hranice dnešného Slovenska.

V období protihabsburských povstaní sa Muránske panstvo dostalo do centra pozornosti. Po tom, čo František Vešeláni zradil cisára, prišiel o hrad a celé panstvo prešlo do rúk rodu Koháryovcov, predchodcom neskorších Coburgovcov. Práve Koháryovci položili základy hospodárskeho rozvoja regiónu. Na Muránskom panstve vybudovali huty, manufaktúry na kameninu a rozsiahle

hospodárstvo založené na správe lesov. Lesy sa stali zdrojom obživy pre stovky ľudí, ktorí boli uhliarmi, povozníkmi, drevorubačmi a robotníkmi.

Po vymretí Koháryovcov v 18. storočí prešlo celé panstvo do rúk Coburgovcov, jedného z najvýznamnejších šľachtických rodov Európy. Ich rodinné väzby siahali na kráľovské dvory celého kontinentu. Z Coburgovského rodu pochádzali panovníci, ktorí sedeli až na sedemnástich kráľovských trónoch, medzi nimi britská kráľovná Viktória a dnešní Windsori, králi Belgicka, Portugalska či Bulharska. Muránska planina sa tak nepriamo stala súčasťou veľkých európskych dejín.

Coburgovci po prevzatí panstva pokračovali v modernizácii hospodárstva. V Hronskej doline vznikol Pohronský železiarsky komplex, ktorý patril k najmodernejším v strednej Európe. Rod sa stal tretím najväčším vlastníkom pôdy v celom Rakúsko-Uhorsku. Ich panstvo fungovalo takmer ako „štát v štáte“, poskytovalo ľuďom prácu, bývanie, vzdelanie aj duchovné zázemie. Zakladali robotnícke osady, modernizovali kostoly a systematicky rozvíjali celé územie.

Popri pôvodných valašsko-pastierskych obciach začali vznikať nové robotnícke sídla: Polomka Hámor, Pohronská Maša, Valkovňa či Zlatno. V okolí Horného Hrona vyrástli fabriky a hutnícke prevádzky vysokej kvality. Na Červenej Skale sa napríklad vyrábali kosy, ktorými bola vyzbrojená aj rakúsko-uhorská armáda. Dodnes sa v krajine zachovali zvyšky tohto priemyselného dedičstva. staré hámre, náhony, hutnícke budovy, hoci mnohé z nich sú v zlom stave. Ako pán Bodnárík zdôrazňuje, ich hodnota sa začína znovu objavovať a majú potenciál stať sa významnou súčasťou identity regiónu.

Z osobností Coburgovcov zohral dôležitú úlohu najmä Ferdinand Juraj, ktorý sa oženil s poslednou Koháryčkou a odštartoval obdobie intenzívnej modernizácie. Jeho pokračovateľ August si vzal Klementínu Orleánsku, dcéru posledného francúzskeho kráľa. Najvýraznejšou postavou však bol ich syn Ferdinand Coburg, ktorý sa v roku 1887 stal bulharským kniežatom a neskôr kráľom. Z Bulharska urobil modernú krajinu. Vybudoval železnice, univerzity a knižnice. Po prvej svetovej vojne však musel abdikovať a často sa zdržiaval práve na Slovensku vo Svätom Antone, na Muránskej planine a pod Kráľovou hoľou. Podľa tradície si veľmi vážil Slovákov a obklopoval sa najmä nimi.

Pre Muránsku planinu bol významnou osobnosťou aj Ľudovít Greiner, správca Coburgovských lesov. Zaslúžil sa o obnovu lesov po rozsiahlej ťažbe a ako prvý presne zmeral Gerlachovský štít, čím dokázal, že je vyšší než Lomnický štít.

Po prvej svetovej vojne sa však osudy panstva zlomili. Podniky Coburgovcov sa dostali do problémov, rod nebol ochotný prispôbiť sa novým povinnostiam voči štátu a navyše vypukla vojna o dedičstvo. Nakoniec celé panstvo zošlátnil novovzniknutý československý štát. Od tohto momentu sa hospodársky rozvoj regiónu výrazne spomalil a mnohé cenné pamiatky priemyselného dedičstva zostali zabudnuté.

Muránska planina tak v sebe nesie nielen prírodnú krásu, ale aj hlbokú historickú pamäť, pamäť práce, remesla a ľudí, ktorí po generácie formovali túto krajinu.

Rozhovor s Elenou Vacvalovou o Muránskej planine

*„Tisovec bol môj domov.
Miesto návratov.“*

Elena Vacvalová je slovenská moderátorka, humoristka a príležitostná herečka.

Pani Vacvalová je rodáčka z Tisovca. Narodila sa v roku 1958 v Hnúšti, kde bola vtedy pôrodnica a nemocnica, no jej detstvo a dospievanie sú späté najmä s Tisovcom. „Intenzívne som tam žila až do skončenia gymnázia,“ spomína. Potom odišla na vysokú školu a Tisovec sa pre ňu stal miestom návratov. Najskôr za oboma rodičmi, neskôr už „len“ za mamou.

Keď hovorí o detstve, znie to, akoby otvárala starý album plný vôní, zvukov a pravidiel, ktoré boli jednoduché a platili. „Mala som úžasné detstvo. Úžasné tým, že som sa narodila úžasným rodičom,“ povie bez váhania. Otec bol riaditeľ školy, mama učiteľka, a ako rodina bývali priamo v starej tisovskej škole – v byte, ktorý patrila riaditeľovi. „Do školy som chodila na poslednú chvíľu, rovno z nášho bytu do triedy.“

Jej spomienky sú plné pohybu a slobody, ktorá bola zároveň spojená s jasnými hranicami. Po škole prišiel klavír, „lebo hudobné vzdelanie muselo byť“, a potom už čakal dvor a kamaráti. „Šup na Hradovú. A tam do večera. Čakala som, kým na veži nezačne zvonit. O siedmej som mala byť doma na spoločnú večeru.“ A ak nie, nasledoval trest, ktorý dnes pôsobí takmer symbolicky: „Keď som neprišla, nedostala som večeru. Možno chleba s maslom, ale určite nie teplý prívarok.“

Rozprávanie pani Vacvalovej prirodzene zachádza aj k tomu, ako sa vtedy žilo. Mäsové jedlá boli vzácne. „Mäso raz do týždňa,“ povie. Často to bolo kura – paprikáš alebo vyprážené. V obchodoch nebolo všetkého plno, skôr naopak. Spomína aj úsmevnú, no pravdivú historiku z čias, keď otec išiel nakupovať „k tete Očovanej“ a v predajni takmer nič neviselo. Ľudia frflali, ale aj v tom bola dobová skúsenosť: niekedy štiplavá, niekedy absurdná, a pre dieťa často znesiteľná, lebo domov bol pevný.

„Socializmus som zažila ako dieťa tak, že mne vlastne nič nechýbalo,“ priznáva, no zároveň dodá, že to nehovorí ako hodnotenie systému, ale ako spomienku na vlastné detstvo. „Keď sa pozerám na dnešné deti, je mi až doplaču, o čo všetko prichádzajú.“

My sme vybehli von. Dnes sedí dieťa pri hrách a strieľa Mexickú dedinu.“ Pri tejto vete sa jej hlas mení – nie je to hnev, skôr smútok nad tým, ako sa zmenil svet a ako ťažké je byť dnes rodičom, ak chce človek deti viesť k skromnosti a rešpektu.

Keď sa rozhovor stočí k Muránskej planine, pani Vacvalová hovorí s veľkou pokorou.

„Je to obrovský, nádherný kus zeme a prírody. Nedá sa to obsiahnuť celé,“

No o niektorých miestach vie hovoriť „zodpovedne“ – o tých, ktoré pozná z vlastných zážitkov. K prírode ju priviedol najmä starší brat, o deväť rokov. Brával ju na trampy a do miest, kde chodil so staršími študentmi. Spomína najmä Voniacu – časť Muránskej planiny, ktorá jej utkvela v pamäti pre náheru aj vzácne rastliny. Hovorí o chránených druhoch a o tom, ako ju brat doslova „zobral so sebou“, lebo mama rozhodla, že ju má mať na očiach.

Jedna z najsilnejších spomienok má príchut dobrodružstva: bratova diplomová práca bola o hniezdení vtáctva na Muránskej planine. Pani Vacvalová mu ako dieťa pomáhala, vytahovali ju v koši na lano k hniezdam na stromoch. „Vyberala som vajíčka, vyfúkavali sme ich a urobili kazety s pomenovaním vtákov.“ Dnes to znie ako scéna z iného sveta, a vlastne aj bola: svet, kde sa príroda poznávala rukami, dychom a strachom v bruchu, nie cez displej.

*Tisovec pre ňu nie je len mesto,
ale mapa miest, ktoré nosí v
sebe: Hradová (ktorú volali aj
„Okrúhla skala“), Pasíčky,
Trstie, Suché doly a krasové
jaskyne, do ktorých sa plazili
ako deti. A hoci už v Tisovci
nežije, kontakt s krajinou si
udržala.*

Už vyše tridsať rokov chodí s bratom a jeho rodinou každé leto na chalupu do Rovnej nad Tisovcom. Smerom na Fabovu hoľu, s možnosťou prechodu až na Zbojskú. „Žijeme tam bez vody, bez elektriky. Týždeň zarastáme, smrdíme do konca,“ smeje sa, „ale je to ten najlepší týždeň. Je to kontakt so všetkým.“

Z rozhovoru cítiť, že región vníma aj cez zvuky a slová. Spomína tisovske nárečie – „uoká a šoká“ – a ako sa jej po príchode do Tisovca automaticky vracia do úst. Hovorí o slovníku nárečových slov, ktorý má na chalupe, a čítajú z neho pri petrolejke ako hru. Jedno slovo ju v rozhovore prekvapilo – „behanvo“ – výraz, ktorý nepoznala, no potešilo ju, že sa stále dá naučiť niečo nové zo starého jazyka.

A potom príde téma jedla, ktorá v rozhovoroch často funguje ako most medzi generáciami. Pani Vacvalová vymenúva jedlá, ktoré miluje dodnes: gemerské gullky, bryndzovník, gágoríky do vianočnej kapustnice, múčne jedlá, rezance na sladko. Spomína aj jednoduché jedlo z chaty v Rejkove – „čapnutó“: varené zemiaky poliatie vytopenou slaninkou a navrch kyslá kapusta. Jednoduché, lacné, sýte. „Asi tak sa ľudia vtedy stravovali – zemiaky, kapusta, slaninka. A je to skvelé jedlo.“

Osobitné miesto má v jej spomienkach bryndza. Pripomína, že v Tisovci je bryndziareň s dlhou tradíciou a že bryndza bola súčasťou bežného života. Bryndzovú polievku nevolali „demikát“, ale „mrvenička“, podľa cestoviny, ktorú si doma pripravovali. „Mama urobila šúľky z cesta a každý dostal jeden – otec, brat aj ja. A mrvili sme kúsočky. Týždeň neprejde ani dnes, aby som nerobila mrveničku.“ A keď dodá, že jej dcéra sa pri varení učí recepty a slová („gágoríky“), v tej chvíli je jasné, že tradícia sa tu neprenáša cez veľké gestá, ale cez vôňu kuchyne.

Keď hovorí o dnešku, vracia sa k jednej myšlienke: svet je v prebytku a zem trpí. „Neviem, ako by som dnes vysvetlila diétatu, že nekúpim nové tenisky, kým nezoderie tie staré,“ povie úprimne. No zároveň jej rozprávanie nie je pesimistické.

Je to výzva k návratu k jednoduchosti, k rešpektu, k veciam, ktoré majú hodnotu a vydržia – ako staré „šultopanky“ robené na mieru, ktoré pripomínajú čas, keď sa veci opravovali, nie vyhadzo

Na konci rozhovoru sa pani Vacvalová dotkne aj budúcnosti kraja.

Vníma, ako sa menila krajina vplyvom priemyslu. Spomína fabriku, vápenku, odstrelý a kopec, ktorý „už dnes nie je“. Spomína Štavicu, prameň, ktorý bol kedysi silný, miesta, kde bývali majálesy a zábavy, tančiareň a stretnutia ľudí. V jej spomienkach je región živý, plný spoločenských udalostí aj obyčajného detského šťastia.

Keď hovorí o dnešku, vracia sa k jednej myšlienke: svet je v prebytku a zem trpí. „Neviem, ako by som dnes vysvetlila dieťaťu, že nekúpim nové tenisky, kým nezoderie tie staré,“ povie úprimne. No zároveň jej rozprávanie nie je pesimistické. Je to výzva k návratu k jednoduchosti, k rešpektu, k veciam, ktoré majú hodnotu a vydržia – ako staré „šultopanky“ robené na mieru, ktoré pripomínajú čas, keď sa veci opravovali, nie vyhadzovali.

Rozhovor s pani Vacvalovou je dôkazom, že Muránska planina nie je len priestor na mape. Je to miesto v ľuďoch. V ich slovách, v receptoch, v nárečí, v spôsobe života aj v spomienkach na detstvo, ktoré sa odohrávalo na Hradovej a končilo zvonením na veži o siedmej večer.

Rozhovor s Katarínou Nádaskou o chuti regiónu a pamäti krajiny

Katarína Nádaská je významná slovenská etnologička.

Kultúrna identita Muránskej planiny sa neukladá len do piesní a príbehov, ale aj do chutí. Ako v rozhovore pripomína pani Nádaská, tradičná kuchyňa regiónu je rovnako bohatá a mnohvrstevná ako jeho história. Jednoduché suroviny tu nesú pamät generácií ľudí, ktorí museli vedieť nasýtiť rodinu, prežiť dlhé zimy a zároveň si zachovať rituály, ktoré dávali každodennému životu zmysel.

Jedným z najvýraznejších príkladov sú gágoríky. Je to starobylý druh cestoviny, ktorý sa v jednotlivých dolinách

a dedinách nazýval rôzne. Niekde to boli gágoríky či gágorčoky, inde brdouce, brdáliky a na juhu Gemera dokonca čigi, čo v preklade z maďarčiny znamená slimák. Názvy sa menili, tvar a význam však zostávali rovnaké.

Gágoríky neboli obyčajnou cestovinou. Mali výnimočné, miestami až posvätné postavenie. V okolí Muráňa a v oblasti Malohontu sa tradične pridávali do vianočnej kapustnice, čo je zvyk, ktorý inde na Slovensku takmer nepoznáme. Zatiaľ čo na Záhorí sa do kapustnice dávali široké rezance, tu sa považovalo za archaický a cenný zvyk vložiť do nej práve gágoríky. Pre mnohé rodiny boli Vianoce bez nich nepredstaviteľné a tento zvyk si zachovali aj tí, ktorí sa z regiónu odsťahovali do miest.

Mimoriadnym gastronomickým dedičstvom regiónu je aj Klenovský syrec. Jeho výroba je doložená už v 17. storočí a Klenovec bol v minulosti známy nielen gubárstvom a spracovaním ovčej vlny, ale aj výrobou syra, ktorý sa stal významným vývozným artiklom Uhorska. Syrec sa vyvážal do Viedne aj Budapešti a podľa historických prameňov sa dostal dokonca na dvor Márie Terézie, ktorá ho považovala za delikatesu.

Klenovský syrec sa vyrába z ovčieho mlieka a vyžaduje dlhé zrenie, štyri, šesť, niekedy až dvanásť mesiacov v stabilných podmienkach. Je zdobený archaickou ornamentikou, do ktorej sa pomocou drevených matric otláčajú symboly kruhu, križa, slnka či štvorlístka. Tieto znaky spájajú predkresťanskú symboliku so znakmi kresťanstva odrážajú spôsob, akým naši predkovia chápali svet –

ako rovnováhu medzi zemou, vesmírom a duchovným poriadkom. edinečná chuť syra súvisí aj s tradičným spôsobom pasenia, nazývaným košarovanie, pri ktorom sa ovce presúvali po horských lúkach a spásali pestré bylinné porasty Muránskej planiny. Práve rastliny ako kostrava či lipnica dodávali mlieku a následne syru jeho nezameniteľný charakter. Hoci sa dnes syrec vyrába v menších množstvách a modernizovaným spôsobom, jeho kvalita a chuť zostali zachované. Aj preto je zapísaný v európskom zozname výrobkov s chráneným zemepisným označením.

Tradičná kuchyňa Muránskej planiny zahŕňa aj ďalšie jedlá, ako napríklad muránske buchty, ktorých tajomstvo spočíva v prekladanom kysnutom teste s bohatou náplňou, pôvodne slivkovým lekvárom. Ich znovuzrodenie v 20. storočí urobilo z muránskych buchiet symbol regiónu. Podobne holúbky, gemerské gulky či jedlá založené na kyslej kapuste a zemiakoch boli odpoveďou na ťažkú fyzickú prácu drevorubačov, uhliarov a baníkov.

Kyslá kapusta, dnes oceňovaná pre svoje zdravotné benefity, bola kedysi predovšetkým praktickým riešením, ako uchovať úrodu na dlhé zimné mesiace. Spolu so zemiakmi tvorila základ jedálničky, ktorý síce nebol bohatý, ale bol sýty a funkčný.

Muránska planina tak nie je len miestom prírodnej krásy. Je krajinou, ktorá rozpráva cez chuť, spev a tichú múdrosť tradícií, ktoré prežili stáročia.

Rozhovory ako zdroj poznania regiónu

Rozhovory zachytené v tejto brožúre nie sú iba osobnými spomienkami jednotlivcov. Predstavujú svedectvo o tom, že Muránska planina je viac než geografické územie. Je to priestor, ktorý sa zapisuje do pamäti ľudí a formuje ich skúsenosti, hodnoty a spôsob života.

Rozhovory sú významným zdrojom poznania o živote regiónu. Zachytávajú osobné skúsenosti, odborné pohľady aj generačnú pamäť, ktorá sa často neobjavuje v učebniciach ani v oficiálnych historických záznamoch. Prostredníctvom výpovedí konkrétnych osobností sa odhaľujú súvislosti medzi minulosťou a súčasnosťou a vytvára sa ucelenejší obraz regionálnej identity.

Výpovede poukazujú na to, ako sa tradície prenášajú z generácie na generáciu, ako sa postupne mení spôsob života a ako obyvatelia vnímajú vývoj svojho prostredia. Zároveň zdôrazňujú význam nehmotného kultúrneho dedičstva – jazyka, spevu, zvykov, receptov, remesiel či samotného spôsobu rozprávania. Práve tieto prvky často pretrvávajú aj v období spoločenských a hospodárskych premien a tvoria stabilný základ identity regiónu.

Zachytené príbehy tak nepredstavujú len individuálne skúsenosti, ale sú súčasťou širšieho obrazu o vývoji regiónu, jeho hodnotách a spoločenskej dynamike. Ich význam spočíva v schopnosti prepájať historické fakty s osobnou skúsenosťou a umožňovať hlbšie pochopenie miestnej identity.

Muránska planina sa dá vidieť očami, no pochopiť sa dá len cez príbehy.

Tento projekt je financovaný Európskou úniou z prostriedkov Plánu obnovy a odolnosti SR.